

UOT:94.

XX ƏSRİN 60-CI İLLƏRİNDƏ ABŞ-IN LATİN AMERİKASI REGIONUNDA SİYASƏTİNİN NƏTİCƏLƏRİ

dosent Hüseyn Bəxtiyarlı
Gəncə Dövlət Universiteti

Xülasə: Məqalədə dünyanın böyük gücə malik olan ABŞ dövlətinin qeyd edilən dövrdə Latın Amerikasını regionunda yeritdiyi iqtisadi siyasətin başlıca nəticələri təhlil olunmuşdur. Göstərilmişdir ki, XX yüzilliyin 60-cı illərində Latın Amerikasını ölkələrinin fərqli inkişafından istifadə edən ABŞ bu regiona açıq şəkildə müdaxilə etməyə başladı. Kuba istisna olmaqla, digər Latın Amerikasını ölkələri ABŞ-ın maliyyə imkanlarından istifadə edərək iqtisadi geriliklərini aradan qaldırmağa çalışırdılar.

Açar sözlər: İqtisadi, Siyasət, Region, Latın, Amerika

Ключевые слово: Экономический, Политика, Регион, Латинская, Америка

Key words: Economic, Politics, Region, Latin, America

Hələ Kennedi tərəfindən irəli sürülmüş “Tərəqqi naminə ittifaq” proqramı ABŞ-ın Latın Amerikasını regionunda mövqeyini əsaslı şəkildə möhkəmləndirdi. Bundan sonra ABŞ regionunda mövqeyini möhkəmləndirmək üçün daha yeni-yeni vasitələrdən istifadə etməyə başladı. L. Consonun siyasəti ABŞ-ın regionda beynəlxalq nüfuzunu möhkəmləndirməklə yanaşı, sonrakı dövrlər üçün də münbit zəmin hazırladı. Bunun məntiqi nəticəsi idi ki, Niksonun hakimiyyəti illərində ABŞ artıq Latın Amerikasını regionunda kifayət qədər özünün siyasi və iqtisadi nüfuzunu təmin etmişdi.

ABŞ-ın hakim dairələri müxtəlif bəyanatlar verərək regionda polis rolunu oynamağa hazır olduqlarını da əsaslandırır. Qeyd etmək vacibdir ki, ABŞ-ın bu prinsipial mövqeyi nə qədər qəbul edilməz olsa da, yüksək dairələr geri çəkilmək istəmirdilər. Təbii ki, bu, regionda yeni problemlərin yaranaacağından xəbər verirdi.

XX əsrin 60-cı illərində ABŞ-ın Latın Amerikasını regionunda iqtisadi siyasəti bir sıra nəticələrə gətirib çıxarmışdır: Birincisi, *Latın Amerikasını ölkələri Böyük Britaniya, İspaniya, Fransa və Portuqaliyanın müstəmləkəsi idilər. 1803-cü ildə ABŞ Luiziananı aldı. Həmin ildən Latın Amerikasının taleyində yeni işğallar mərhələsi başladı. XIX əsrdə Böyük Britaniya həmin ərazilərə daha çox nüfuz etmişdi.*

1861-1867-ci illərdə Fransanın Meksikada möhkəmlənmək cəhdi uğursuzluqla nəticələnirdi. İspaniyanın da keçmiş müstəmləkə ərazilərinin bir hissəsini qaytarmaq üçün atdığı addımlar əbəs oldu. Ancaq, ABŞ-ın Cənuba nüfuzu daha uğurlu nəticələrə gətirib çıxardı. Amerikanın şimal cənubunu işğal etməyə başladı. Bunun çox mühüm yekunları oldu. Belə ki, ölkənin kapitalistcəsinə inkişafı istiqamətində ciddi dəyişikliklər baş verdi. Cənubun geri qalmış vilayətləri sürətlə inkişaf etdi ki, bununla gələcəkdə vahid Amerikanın dinamik yüksəlişi təmin edilməsinə stimula yarandı.

İkincisi, əvvəlcə ABŞ üsyana qalxmış ispan müstəmləkələrinin bir hissəsini zəbt etdi. Sonra Meksikanın ərazisinin böyük bir hissəsi işğal edildi. 1823-cü il Monro doktrinası isə yankilərin əlində ideoloji əsas oldu. Həmin sənədə əsasən, avropalılar Amerika qitəsinə, ABŞ isə Avropaya nüfuz etməməli idilər. Əlbəttə ki, bunun çox mühüm ideoloji mahiyyəti vardı. Belə ki, ABŞ-ın hakim dairələri bundan bacarıqla istifadə etməyə çalışırdılar. Avropalıların Amerikanın işlərinə qarışmaması böyük beynəlxalq əhəmiyyət daşıyırdı. Əslində ABŞ-ın

bununla regionu daha sürətlə mənimsəməsi istiqamətində ciddi addımlar atmağa əlverişli zəmin yarandı.

1879-1884-cü illərdə Sakit okean müharibəsi zamanı ABŞ daha geniş ərazini tutmaq kursunu seçdi. Onda ingilislər Çiliyə yardım edirdi. Amerika Perunu dəstəklədi. Peru Takna və Arikada Çiliyə məğlub oldu. Yankilər Çilinin zəbt etdiyi bütün Peru torpaqlarının qaytarılmasını tələb etməyə başladı. ABŞ-ın təmsilçisi Herlbat amerikan kapitalistlərinin maraqlarından çıxış edərək barışıqın olmasına maneçilik törədirdi. Amerikanlar Peru və Boliviyanın zəifliyindən istifadə edərək “Peru kompaniyası” planı hazırladılar. Həmin plana görə, Çilinin işğal etdiyi Peru və Boliviya ərazisindəki faydalı qazıntılar ABŞ-ın ixtiyarına keçməli idi (5,1). Amerika diplomatiyasının fəallığına baxmayaraq, Çili mövqeyindən dönmədi. Peru hökumətinin başçısını Santyaqoda həbs etdilər. Peru və Boliviya çətin vəziyyətə düşdü. ABŞ isə verdiyi vədi yerinə yetirmədi.

Bununla da iki Latin Amerikası ölkəsi ABŞ-ın diplomatik avantürasına qurban getdi. Ancaq, bu, yankiləri ruhdan salmadı. 1889-cu ildə rəsmi Vaşinqtonun təşəbbüsü ilə birinci ümumamerika konfransı çağırıldı. Konfransın məqsədi Latin Amerikasında ABŞ-ın hakim mövqeyini təmin etməkdən ibarət idi. Göründüyü kimi, ABŞ bütün vasitələrlə çalışırdı ki, Latin Amerikası regionunda özünün siyasi və iqtisadi hökmranlığını təmin etsin. Buna nail olmaq üçün ABŞ həmin dövrdə mövcud olan vasitələrdən tam şəkildə istifadə edirdi.

Bundan 6 il sonra ABŞ-ın o dövrdəki dövlət katibi Olini yeni ideya ilə çıxış etdi. O, Monro doktrinasına yeni məzmun verdi. Olini bəyanatının bir yerində deyirdi: “...Məsələ ondan ibarətdir ki, başqa səbəblərlə yanaşı, ABŞ-ın zəngin ehtiyatları xüsusi (söhbət ABŞ-ın quru ərazisinin böyük dövlətlərdən təcrid olmasından gedir-Newtimes.az) mövqeyi ilə bir yerdə onu vəziyyətin hakimi edir” (4,1).

Bu bəyanat 1895-ci ildə verilmişdi. 1898-ci ildə ispanları məğlubiyyətə uğradan Amerika bütün dünyaya nüfuz etmək üçün imkan əldə etdi. Əsas hədəf isə Latin Amerikası idi. ABŞ orada asılı ölkələrin imperiyasını yaratmağa başladı.

Puerto-Riko, Kuba, Panama... Sonra siyahı uzandı. 1904-cü ildə Teodor Ruzvelt bəyan etdi ki, Birləşmiş Ştatlar “beynəlxalq polis funksiyasını yerinə yetirə bilər” (6,1). Bu, yeni imperial gücün ciddi dünya ağalığı iddiasına düşdüyü anlamını verirdi. T.Ruzveltdən sonrakı Taft isə bu gün də aktual sayılmalı olan bir fikir ifadə etdi: “Xarici siyasətimiz...bizim kapitalistlərə və tacirlərə imkanlar yaratmaq üçün cəsarətlə fəal müdaxilələrə əl ata bilər” (7,1).

Üçüncüsü, T.Ruzvelt “böyük dəyənək” siyasətini, Taft isə “dollar diplomatiyası” nı yaratdı. Birinci siyasət ABŞ-ın Latin Amerikasına maneəsiz kapital qoymasını, ikinci isə həmin sərmayənin təhlükəsizliyini təmin etməyi nəzərdə tuturdu. Bu gün də həmin xətt davam etdirilir.

Yeni siyasətin ilk hədəfi Nikaraqua oldu. Bu ölkəyə ABŞ-ın nüfuz etməsinə Böyük Britaniya uzun müddət maneə oldu. 1903-cü ildə Panamanın Kolumbiyadan ayrılması ilə yankilərin əlinə yeni imkan düşdü. ABŞ-ın “United Fruit Company” şirkəti Nikaraquanın banan yetişdirmə sahəsini ələ keçirdi. Nikaraquanın prezidenti Xose Santos Selayya amerikalıların ölkə iqtisadiyyatına nüfuz etməsinə maneə olmağa çalışdı.

1909-cu ildə prezidentə qarşı üsyan təşkil edildi. Üsyanda bir neçə amerikan hərbi mütəxəssisi iştirak edirdi. Onlardan iki nəfəri Nikaraqua ordusuna məxsus gəmini partlatdı. Təxribat törədən həmin amerikalılar tutub güllələdilər. ABŞ-da dəhşətli antinikaraqua kampaniyası başladı.

Ölkəni işğaldan xilas etmək üçün Nikaraqua prezidenti istefa verdi. Onun yerinə 1910-cu ildə gələn Xose Madris üsyanla birdəfəlik qurtarmaq kursunu götürdü. Dərhal ABŞ hərbi müdaxilə etdi. Nəticədə Madris də hakimiyyətdən getməyə qərar verdi. Onun yerinə amerikalara sədaqətli Xose Dolores Estrada gəldi. Ancaq, üsyançılar hakimiyyət uğrunda gərgin mübarizə aparmağa başladılar. Amerika Nikaraquaya qayda-qanun yaratmaq üçün hərbi qüvvə göndərdi. Xoseni Adolfo Diaz əvəz etdi. Diaz amerikalıların bütün tələblərini yerinə yetirərək “demokratik prezident” oldu. ABŞ isə borclu qalmadı: Nikaraquaya yüksək faizli istiqrazlar verərək, onu özündən tam asılı vəziyyətə saldı (Nikaraqua ilə bu sahədə yalnız Rusiyadan tam asılı olan Ermənistanla müqayisə oluna bilər).

Artıq I dünya müharibəsi ərəfəsində ABŞ-ın Latın Amerikasına ölkələrinə sərmayə qoyuluşu əsaslı şəkildə artmışdı. Ancaq o, Böyük Britaniyadan geridə qalırdı. Müharibə Avropa ilə Amerika qitəsi arasında əlaqələrə böyük zərbə vurdu. Latın Amerikasına ölkələri məcburən ABŞ bazarına üz tutdu. O vaxtlarda Almaniyanın Latın Amerikasına təsiri vardı. Ancaq, ABŞ daha çox nüfuz qazandı. 1917-ci ildə Amerika Almaniyaya müharibə elan edəndə əksər Latın Amerikasına ölkəsi ABŞ-ı dəstəklədi. Kuba və Braziliya müttəfiq oldu. Peru, Boliviya, Uruqvay və Dominikan Respublikası Almaniyaya ilə diplomatik münasibətləri kəsdi. Buna baxmayaraq, ABŞ müharibədən istifadə edərək Latın Amerikasına ölkələrinə onları Almaniyadan qorumaq adı ilə təcavüz etdi.

1914-cü ildə Meksika və Haitiyə hərbi qüvvə göndərdi. Haitiyə müdaxilə oradakı fransız kapitalını sıxışdırmaq üçün edilirdi. Ölkə rəhbərliyi müqavimət göstərməyə çalışdı. Lakin, amerikalılar Haitinin milli qızıl ehtiyatını ələ keçirib, “özündə saxlamaq üçün” Nyu-Yorka apardı.

Görünür, 1949-cu ildə Amerika Almaniyanın qızıl ehtiyatına əl qoyanda artıq Latın Amerikasına təcrübəsi vardı. 1915-ci ildə Haitidə üsyan baş qaldıranda ABŞ ikinci dəfə ora hərbi güc yeritdi. Nəticədə ABŞ Haitidə hərbiçilərin iştirakı ilə yeni iqtidar qurdu. Ölkə tamamilə Amerikanın nəzarətinə keçdi. Dominikan Respublikasında oxşar proseslər cərəyan etdi. Bunların fonunda avropalıların qitədə təsiri azaldı. II dünya müharibəsindən sonra ABŞ-ın Latın Amerikasına ölkələrinə təsir imkanları artdı.

1947-ci il sentyabrın 2-də Rio-de-Janeyroda qitənin 20 ölkəsi və ABŞ “Qarşılıqlı yardım haqqında Ümumamerika sazişi” imzaladılar. Saziş Qərbi yarımkürəsində “təhlükə yarandıqda məsləhətləşmələri” və “xüsusi təhlükəsizlik zonasında” “təcavüzə qarşı” birgə mübarizəni nəzərdə tuturdu. Ancaq, ortaq silahlı qüvvə yaratmaq ideyası qəbul edilmədi.

1948-ci ildə Boqotoda Amerika Dövlətləri Təşkilatı yaradıldı (3,1). Bütün bunlara paralel olaraq ABŞ-ın qitə dövlətlərində özünə uyğun iqtidar yaratmaq siyasəti davam etdi. 1950-ci ildə Qvatemala bu siyasətin növbəti hədəfi oldu. Qvatemalanın prezidenti Arbens banan plantasiyalarını “United Fruit Company”yə vermək istəmədi. Nəticədə MKİ üsyan təşkil etdi. Arbens istefa verməli oldu. 1960-cı illərdə əvvəlcə prezident Kennedinin Latın Amerikasına ölkələri ilə əməkdaşlığı nəzərdə tutan “Tərəqqi naminə ittifaq” doktrinası yarandı. Kuba bura daxil deyildi. Bu proqram çərçivəsində Amerika siyasi şərtlərlə yardımlar edirdi.

Qeyd etmək vacibdir ki, ABŞ-ın regionda fəaliyyətinə müxtəlif amillər təsir göstərirdi. Bunların sırasında “Soyuq müharibə”ni xüsusi göstərə bilərik. Bundan başqa, sovet və amerikalı ideoloqlar 1945-1962-ci illərdə “soyuq müharibə” və “sınıfı qarşıdurma”ni müvafiq olaraq bir-birini məhv edənə, yaxud qarşı tərəfin dövlət quruculuğunun xarakterini dəyişənə qədər (sosializm, yaxud kapitalizmin məhvinə qədər) davam edəcəyini proqnozlaşdırırdırlarsa, 1962-ci ildən bunun qeyri-mümkünlüyü haqqında danışmağa, bir-birinə qarşı konkret

mübarizə, müharibə planlarından yan keçməyə başlayırlar. Bir sözlə, 1962-ci ildən başlayaraq, “soyuq müharibə” “üstün yaşamaq” uğrunda yarışa çevrilir. SSRİ və ABŞ bu illərdə həm də elə bir güclü hərbi potensial yaratmışdı ki, istənilən müharibə təkcə qarşı tərəf üçün deyil, bütün insanlıq üçün global təhlükə yaradırdı (1,93).

Təbii ki, Kennedinin Latin Amerikası regionunda yeritdiyi siyasətin mühüm nəticələrindən biri Karib böhranı olmuşdur. Onun dövründə «Sülh korpusları» adlanan qruplar yaradıldı ki, bu qruplar geridə qalmış ölkələrdə iqtisadiyyat, təhsil, səhiyyə sahəsində fəaliyyət göstərməli idilər. Bundan məqsəd əslində həmin ölkələrdə ABŞ-ın mövqeyini gücləndirmək idi. Kennedi xarakter etibarilə ziddiyyətli adam idi. O, bir tərəfdən ölkə əhalisinin vəziyyətinin qayğısına qalsa da, digər tərəfdən onun dövründə 1962-ci ilin oktyabrında Karib böhranı baş verdi və “soyuq müharibə” özünün ən yüksək zirvəsinə çatdı. ABŞ Karib böhranı ərəfəsində Türkiyənin İzmir şəhərində özünün 15 ədəd “Yupiter” adlı raketlərini yerləşdirmişdi. Karib böhranından sonra böyük dövlətlər arasında nüvə tərksilahı problemi daha da aktualaşdı (2,19).

1965-ci ildə “Conson doktrinası” qəbul edildi. Prezident Consonun adı ilə bağlı olan bu sənəd Latin Amerikası ölkələri ilə daha sərt şərtlər daxilində əməkdaşlığı nəzərdə tuturdu. Yalnız 1969-cu ildə prezident Nikson həmin kursu dəyişməli oldu. “Soyuq müharibə” başa çatandan sonra Amerikanın Cənub siyasətində yeniliklər özünü göstərməyə başladı. Artıq Vaşinqton “yumşaq” kursa üstünlük verdi. Şimali Amerika üçün yaradılmış iqtisadi əməkdaşlıq modeli olan NAFTA-nın Latin Amerikası analoqunu yaratmaq cəhdləri başladı.

Nəticədə FTA (ABŞ-Çili azad ticarət sazişi), SASM (Mərkəzi Amerika ümumi bazar) modelləri meydana çıxdı. Mahiyyətdə isə elə bir dəyişiklik olmadı. Latin Amerikası ölkələri ABŞ-ın nüfuz dairəsində qalmalı idilər. Həmin dövrdə ABŞ-ın Mərkəzi Kəşfiyyat İdarəsi bir neçə Latin Amerikası ölkəsində üsyanlar və çevrilişlər təşkil etdi.

Bu qitə ölkələri indi də Amerikanın maraq dairəsindədir. Lakin, orada başqa dövlətlər də fəallaşıblar. Artıq Avropa İttifaqı, Çin, Rusiya, Hindistan, İran ora nüfuz etməkdədir. ABŞ-ın rəqiblərinin çoxaldığını demək olar. Çinin siyasəti daha praktikidir. O, regionun təbii sərvətlərindən faydalanmağa çalışır. İqtisadi əməkdaşlığa üstünlük verir.

Rusiya müəyyən müddət fasilədən sonra Latin Amerikasına qayıdır. Moskva iqtisadi və hərbi əməkdaşlığa üstünlük verir. Hindistan region ölkələri ilə yeni müqavilələr imzalayır. Cənubi Afrika Respublikası isə Merkosura daxil olan ölkələrlə (Argentina, Braziliya, Paraqvay, Uruqvay və b.) Cənubi Afrika Gömrük İttifaqı arasında əlaqələrin inkişaf etdirilməsinə çalışır. İran da enerji sahəsində əməkdaşlıq istiqamətində addımlar atır. Bu prosesləri Vaşinqton diqqətlə izləyir.

Görünür o, yeni strategiya hazırlamağı düşünür. Əlbəttə, indi də Amerikanı həmin istiqamətdə siyasəti çox güclüdür. Ona görə də Latin Amerikası ölkələrinin tarixlərindəki “macəralar” davam edir.

Beləliklə, XX əsrin 60-cı illərində ABŞ-ın Latin Amerikası regionunda yeritdiyi siyasətin nəticələrinə dair apardığımız elmi-tədqiqat aşağıdakı ümümləşdirmələri aparmağa əsas yaradır: 1.XX yüzilliyin 60-cı illərinin əvvəllərində Latin Amerikasında baş verən inqilabi hadisələr ABŞ-ın diqqətindən kənarda qala bilməzdi. Belə ki, ABŞ regiona bu və ya digər formada müdaxilələr edir, müxtəlif proqramlar irəli sürür, bununla özünün ənənəvi siyasətini davam etdirməyə çalışırdı. Bununla ABŞ özünün iqtisadi və siyasi təsirini Latin Amerikasında saxlamağa çalışırdı. 2.60-cı illərin ortalarından başlayaraq ABŞ-ın regionda möhkəmlənmək cəhdləri daha da güclənir. Bu, özünü bütün sahələrdə açıq şəkildə göstərir.

Doğrudur, ABŞ-ın regionda hökmranlığını Latın Amerikasını dövlətlərinin hamısı qəbul etmək istəmirdi. Kuba dövləti isə ABŞ-a qarşı daha aqressiv mövqe tuturdu. Bununla yanaşı Latın Amerikasını ölkələrinin əksəriyyəti belə qənaətdə idi ki, ABŞ-ın regiona müdaxiləsi onların iqtisadi maraqlarına cavab verir. 3.60-cı illərin sonlarında ABŞ prezidenti Riçard Nikson Latın Amerikasını ölkələrinin inkişafını təmin etməklə yanaşı, regionda Amerika kapitalının hökmranlığının təmin edilməsi cəhdlərini davam etdirməyə çalışdı. O, özünün hakimiyyəti dövründə buna nail olsa da, ancaq, vaxtından əvvəl istefa verməsi onun planlarının tamamilə həyata keçməsinə mane oldu.

Ədəbiyyat

1. Fətəliyev M; Qasımlı M. Avropa və Amerika ölkələrinin müasir tarixi. 1945-2003. B.2008.
2. Həsənov Ə. Müasir beynəlxalq münasibətlər və Azərbaycanın xarici siyasəti. B.2005.
3. Mustafayeva S. Avropa və Amerika ölkələrinin ən yeni tarixi. II hissə. 1945-2007-ci illər. B. 2011.
4. Александров В.В. Новейшая история стран Европы и Америки. 1945-1986. М., 1988.
5. История дипломатии. ТТ.4-5. М.1975.
6. История международных отношений и внешней политики СССР: 1917-1987. В.3-х ТТ. М.1986.
7. История новейшего времени стран Европы и Америки. 1945-1990. М., 1993.
8. Латинская Америка в международных отношениях. XX век. М., 1988.
9. Международное право. М.1995.
10. От Хельсинки до Булапешта. История СБСЕ/ОБСЕ в документах (1973-1994 гг.). В. 3-х. ТТ. 1996-1997.
11. Политический партии. М.1986.
12. Советская внешняя политика в годы «Холодной войны (1945-1985)». М.1995.
13. Современные международные отношения. М., 2001.
14. Enmi DiNolfo. The history of international relations. 1918-1933. Ekaterinbyrq1998. Part1-2.
15. Raul R. Viotti, Mark V. K.. International relations and World Polotics. New Jersy., 2001.
16. Хрестоматия по новейшей истории. В.3-х ТТ. М., 1960-1961.
17. Язьков Е. Ф. История стран Европы и Америки в новейшее время. 1945-2000. М.
18. www.google.az. Beynəlxalq münasibətlər (XX əsrin 60-cı illəri).
19. www.google.az. Karib böhranı.
20. www.google.az. Kennedinin xarici siyasəti.
21. www.google.az. Nikson hökuməti.
22. www.google.az. "Tərəqqi naminə ittifaq".
23. www.google.az. Boqota konfransı.
24. www.google.az. Olninin bəyanatı.
25. www.google.az. Peru.
26. www.google.az. Ruzveltin bəyanatı.
27. www.google.az. Taftın bəyanatı.

РЕЗУЛЬТАТЫ ПОЛИТИКИ США В РЕГИОНЕ ЛАТИНСКАЯ АМЕРИКА В 1960-Е ГОДЫ

Бахтиярлы Гусейн

Резюме

В статье анализируются основные результаты политики США в латиноамериканском регионе в указанный период. Отмечалось, что политика США имела определенные логические последствия. Таким образом, за исключением Кубы, все страны Латинской Америки переняли внешнюю политику, проводимую США. Это

значительно усилило влияние США в регионе. Теперь у США есть возможность вмешаться в регион в любое время.

RESULTS OF POLICY USA IN THE REGION LATIN AMERICA IN THE 1960S

Bakhtiyarlı Huseyn
Summary

The article analyzes the main results of USA policy in the Latin American region during the period. It was noted that the USA policy had certain logical consequences. Thus, with the exception of Cuba, all Latin American countries have adopted a foreign policy pursued by the United States Amerika. This has significantly increased USA influence in the region. The United States Amerika now has the opportunity to intervene in the region at any time.

Rəyçi: dosent Musayev Etibar

Ümumi tarix kafedrasının 11 sentyabr 2023-cü il tarixli iclasın 01 sayılı protokolu
Daxil olma tarixi 18 oktyabr 2023-cü il